
TRACES OF SHAMANISM IN BAYBURT DIALECT

Ahmet AKPINAR ¹

ABSTRACT

When it comes to Turkish cultural history we must mention the old Turkish religion and the belief system. Because, the nomad lifestyle of the Turks had designated their envision of life and believes, too. Communities of Turk, who got in contact with various religions and dominated in many regions throughout their history, not only adopted the religious systems they got influenced by, but also they had preserved their national and religious believes. Comparative folklore and linguistics studies demonstrate that ancient Turkish believes and traditions stemmed actually from Turkish religions and Shamanism. Some of them failed to preserve its religious context and turned out to be unarmful daily traditions in the society, however mostly these traditions were adopted as if they belonged to Islam and reverted to changes that are harmful to our national identity. Linguistically, these tradition and believes used in Shamanic period transformed into some word with special meanings which express superstition or into everyday words, losing their meanings, yet preserved their existence for centuries. Thanks to comparative folklore and linguistics studies in Turkey progress, important findings can be obtained about the role of some words in Turkish culture history and about their semantics progress from historical texts. It is indeed necessary to study the culture history in order to make analysis with strong sources and obtain in the accurate results in semantic research. In this study, the words '*uuk, kaş, yağırmı, saçı, yalpala-*' that are still in use in Bayburt dialect. Firstly, it is determined synchronic meaning of these words in General Turkish and Bayburt dialect; secondly, diachronic semantics progress of these words in the oldest historical texts that are compared. Finally, it is determined the fundamental meaning and function of the words by clarifying their roles in Turkish shamanism. As a result, it has been determined they had a significant role in Shamanism. The word '*saçı*', in Bayburt region, is used for representing a special meaning within marriage customs after it lost its original religious meaning by the influence of Islam. The same goes for the words '*uuk, yalpala-, kaş, yağırmı*'. These words also turned into words in everyday language bu losing their religious meaning completely.

Key Words: Bayburt dialect, Turkey Turkish dialects, Synchronic semantics, Diachronic semantics, Shamanism.

---

¹ Okutman, Bayburt Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Birimi.

BAYBURT AĞZINDA KAMLIK İZLERİ

ÖZET

Türk kültür tarihi denince eski Türk dinini ve inanç sistemini en başta saymak gerekir. Zira, Türklerin konar-göçer yaşam tarzı, hayat tasavvurunu ve inançlarını da belirlemiştir. Tarihleri boyunca birçok coğrafyaya hâkim olan ve çeşitli dinlerle temasa geçen Türk toplulukları, etkisinde kaldığı dinî sistemleri benimserken millî dinlerini ve inançlarını da muhafaza etmişlerdir. Karşılaştırmalı folklor ve lengüistik çalışmalarından elde edilen bulgular eski Türk inançları ve âdetlerini ifade eden birçok kavramın esasında eski Türk dinleri ve Şamanizmden izler taşıdığını göstermektedir. Bunların bir kısmı dinî anlamını kaybederek toplum hayatı için zararsız örf ve âdetlere, büyük bir kısmı ise İslam dinindenmiş gibi kabul edilerek topluma ve millî benliğimize zararlı bid'atlere dönüşmüşlerdir. Lengüistik açıdan ise, bu inanışlar ya da âdetler Kamlık döneminin batıl inançlarını ifade eden özel anlamlı kelimelere ya da dinî anlamını kaybetmiş günlük dildeki kelimelere dönüşerek yüzyıllarca varlığını sürdürmüştür. Türkiye'de karşılaştırmalı folklor ve lengüistik çalışmaları ilerledikçe tarihî metinlerden takip edilebilen kimi kelimelerin Türk kültür tarihindeki yeri ve semantik gelişimi hakkında önemli bulgulara ulaşılabılır. Semantik araştırmalarında sağlam temellere oturtulmuş analizlerin yapılabilmesi ve kesin sonuçlara ulaşabilmek için kültür tarihini titizlikle tetkik etmek gerekmektedir. Bu çalışmada, Bayburt ağzında yaşamakta olan *uçuk*, *kaş*, *yağırını*, *saçı*, *yalpala-* kelimeleri ele alınmaktadır. İlk olarak, bu kelimelerin Türkiye Türkçesi ve Bayburt ağzındaki eşzamanlı anlamı verilmiş; ikinci olarak, ulaşılabilen en eski tarihî metinlerdeki artzamanlı semantik gelişimi tespit edilmiş, son olarak da, Türk Kamlığındaki yeri ve işlevi açıklanarak temel anlamın tespitine gidilmiştir. Bulgularda bu kelimelerin Kamlıkta önemli yer tuttuğu görülmüştür. Bayburt yöresinde, *saçı* kelimesi İslamiyetin etkisiyle eski dinî anlamını kaybederek evlenme âdetleri içerisinde özel anlamı ifade eden bir işlevde kullanılmaktadır. *uçuk*, *yalpala-*, *kaş*, *yağırını* kelimeleri ise eski dinî anlamını tamamen kaybederek günlük dildeki kelimelere dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bayburt ağzı, Türkiye Türkçesi ağzları, Eşzamanlı semantik, Artzamanlı semantik, Şamanizm.

1. Giriş

Türkler yaşadıkları çevre ve tabiatları itibariyle doğayla iç içe idiler. Gök ve yer arasındaki her şey eski inançların kaynağıydı. Gök; aşağıda olup biten her şeyi idare ve irade eden en yüce kutsaldı. Türkler, *Tengri* dediklerinde hem Tanrıyı hem de göğün rengini kastetmiş olurlar, kendilerine büyük görünen büyük bir dağ veya ağacı da bu adla tesmiye ederlerdi (DLT: 25, 501). Köktürklerin 'üze Kök Tengri'si Yüce Tanrı'nın ta kendisiydi (Tanyu, 1980: 15). *üze* 'aşkın, *kök* 'semavî, *yüce*, *bengü* 'ebedi' olan Tanrı hem yaratıcı hem de mutlak irade edici vasfıyla Türk Hakanına devlet vermekteydi. Onun *kut* verdiği kişi, yeryüzündeki temsilcisi ve elçisi sayılmaktaydı. Öyleki Müslüman Türklerde *Zıllu'llah* 'Tanrının yeryüzündeki halifesiydi (Günay; Güngör, 2009: 61-62).

Eski Türklerde yerin, göğün ve ataların ruhuna saygıdan dolayı bazı Kamlık dönemi âdetlerine inanılmaktaydı. Bu âdetler avcılık dönemlerinde hayvan kurban edilerek, ziraat dönemlerinde hububat türünden yiyecek-ıçecek, ticaret dönemlerinde para türünden şeyler âyin esnasında

toprağa ya da göğe saçılarak gerçekleştirilmekteydi. Bunlardan başka Türk Kamlığında önemli yer tutan bazı temel inançlar da mevcuttu. Mesela, Kamların seçilmiş kişiler olduğuna ve başlarından *uçuk* denen özel bir hâl geçerek seçildiklerine inanılıyordu. Onlar *kaş* 'yada taşı' yardımıyla yağmur yağdırır ve fırtına çıkarır, ateşte tütsülenmiş *yağırnı* 'hayvan kemiği' yardımıyla kehanette bulunurlardı. Yılın belli zamanlarında ve tesadüfi gelişen olaylarda hayvanların etlerini ya da yiyecek-icecekleri kutsal ruhlara *saçı saçarak* kanlı ya da kansız kurbanlar adamak da onların görevleri arasındaydı (bk. İnan, 2013; Gömeç, 2011; Potatov, 2012; Alekseyev, 2013; Bayat, 2013).

Türk tarihinde din değiştirme millet hayatı üzerinde öylesine önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir ki bazı Türk zümreleri dillerini ve milliyetlerini bile unutmışlardır. Aksine İslamiyet, Türk millî seciyesine en uygun dindi ve eski Türklerin inanışları ile İslamiyet arasında birçok benzerlik mevcuttu. Kısa sürede büyük Türk kitleleri arasında İslamiyetin hızla tesirini göstermesinde bu benzerliklerin önemli katkısı olmuştur. İnan'a göre (1976) asırlar boyunca birçok dini, tecrübe eden Türklerin manevî yaşamlarında eski Türk dininin âdetleri derin izler bırakmıştır (s. 61). XI-XII. yüzyıllarda köylü ve göçebe boylar arasında Şamanizmle karışık Müslümanlık yaşanmaktaydı. Kaşgarlı Mahmud, doğudaki Müslüman Türklerin ölüm törenini İslamiyet bakımından izah ediyordu: '*Yog, ölüyü gömdükten sonra dönenlere üç veya yedi güne kadar verilen taamdır*' (İnan, 1952). Halbuki, *yog* Türk Kamlığında sadece dirilere değil özellikle ölümlere verilen yemeği ifade ediyordu. Köprülü'ye göre (2005), türlü yerlerde ve zamanlarda yaşamını sürdüren Türkler arasında yaygın olan âdetler birbirine benzemekle birlikte bu millî özelliklerden birçoğu bugün bile yaşamaktadır (s. 44). Mesela, günümüz defin âdetleri içerisinde yer alan *ölü aşısı* geleneği İslam dinindenmiş gibi varlığını sürdürmektedir.

Türklerin İslamı kabulünden sonra hem Orta Asya hem de Anadolu Türk-İslam coğrafyasında eski dinî inanışlar ve ritüeller yeni dinî inanışlar ya da şekil değiştirmiş âdetler içerisinde gizlenmiştir. Lengüistik açıdan, bu inanışlar ya da âdetler Kamlık döneminin batıl inanışlarını ifade eden özel anlamlı kelimelere ya da dinî anlamını kaybetmiş günlük dildeki kelimelere dönüşerek yüzyıllarca varlığını sürdürmüştür.

Türkiye siyasi haritasında Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan Bayburt, yüzölçümü ve nüfusu itibarıyla Türkiye'nin en küçük illerinden biridir. Kuzeyde Trabzon ve Rize, doğuda Erzurum, güneyde Erzincan ve batıda Gümüşhane illeriyle komşudur. Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgeleri arasında stratejik bir konuma sahip olmasından dolayı tarih boyunca birçok kavmin uğrak yeri olmuştur (<https://tr.wikipedia.org>).

Anadolu'da Türklerin ilk yurt edindiği bölgeler arasında Erzurum-Bayburt yöresi en başta gelir. Sümer'e göre (1999) bir Oğuzname varyantı diyebileceğimiz Dede Korkut destanları 16. yüzyılın ikinci yarısında bu tarihî coğrafyada yazılmıştır (s. 369). Dahası, yirmi dört Oğuz boyunun Hazar-Ötesi Türkmenleri arasında sayılan *Karkın* (s.414), *Eymür* (s. 420), *İğdir* (s. 423) boyları Bayburt yöresine yerleştiklerinde kendi boy adını köy adı yapmışlardır (s.233). Bunlardan başka Oğuz boyuna ait birçok konar-göçer oymak, aşiret ve cemaat da Bayburt yöresinde yerleşmiştir (bk. Türkay, 2012). Tarihî coğrafyası itibarıyla birçok Oğuz boyu ve oymağının yerleştiği Bayburt yöresi bu kozmopolit Türk zümrelerinin ağız özelliklerini içerisinde barındırmaktadır. Mesela, Bayburt

merkez ağız ile Demirözü ve Aydıntepe ilçelerinin ağız özellikleri bir hayli farklılık gösterir. Çünkü Aydıntepe yöresinde Karadeniz bölgesi ağzının etkisi görülürken Demirözü yöresinde Doğu Anadolu bölgesi ağız grubunun etkisi görülür. Bulut'a göre (2015) Bayburt ağız, Türkiye Türkçesi Doğu Grubu Ağızlarının II. Grubunun alt grubu içinde İspir (Hunut grubu hariç), Erzincan merkez, Çayırlı ve Tercan (bir kısmı) ağızlarıyla beraber yer almakta olup ağız özellikleri bakımından hem Karadeniz hem de Doğu Anadolu bölgesi diyalektini de içerisinde barındırır.

Bayburt, coğrafi konumu itibarıyla etnik ve dinî yapısını yüzyıllarca korumuş ender Anadolu Türk şehirlerinden biridir. Anadolu'da Türk-İslam kimliğinin ilk yerleştiği bölgelerden biri olmasına rağmen eski Türk inanışlarından arda kalan birçok gelenek ve görenek günlük hayatta hâlâ varlığını sürdürmektedir. İslamî âdetler ve inanışlar arasına karışan bu eski inanış ve âdetleri ifade eden birçok kavram dil düzeyinde yaşamakta olup bir kısmı İslamileşmiş farklı ritüeller içerisinde varlığını sürdürmektedir.

2. Yöntem

Bu çalışmada, Bayburt ağzında yaşamakta olan *uçuk, kaş, yağırnı, saç, yalpala-* kelimeleri ele alınmaktadır. İlk olarak, bu kelimelerin Türkiye Türkçesi ve Bayburt ağzındaki eşzamanlı anlamı verilmiş; ikinci olarak, ulaşılabilen en eski tarihî metinlerdeki artzamanlı semantik gelişimi tespit edilmiş, son olarak da, Türk Kamlığındaki yeri ve işlevi açıklanarak temel anlamın tespitine gidilmiştir.

3. İnceleme

3.1 Bayburt Ağzında Kamlık İzleri Taşıyan Kelimeler

3.1.1 Uçuş: Bayburt ağzında korku ya da hastalık durumunda dudakta oluşan 'kabarçık' ya da 'yara'ya verilen isimdir: "*Gorhudan uşağın dodağında uçuh çıhdı*".

< GTS *uçuk tıp* Ateşli hastalıklar, ruhsal bunalımlar veya korku sonucu genellikle dudakta beliren kabarcık (www.tdk.gov.tr).

< DS *uçuk* '1. Cin, peri. 2. Korku.' *uçuhlu* 'Korkak, korkulu' : *Bizi uçuhlu etdi kele.* (C 12).

< Yen.TS *uçuk* 'sara hastalığı'. *uçuğı depreşmek* 'sarası tutmak, kendini kaybetmek', *uçuk tutmak* 'sara tutmak, cin tutmak', *uçuklu ~ uçuklu* '1.saralı, cin tutmuş. 2. Serser, derbeder, sarsak, deli'. ~ *uçukmak ~ uçunmak, uçunmak* 'korku ve heyecandan benzi sararmak' (Dilçin, 1983: 216).

< TS *uçuk* 'sara' (www.tdk.gov.tr):

Ş Ümmü's-sıbyan ki ana oğlancıklar sayrılığın derler, uçuktur ki safradan olur (Teshil, XIV-XV.86).

Ş Sar'a ki ana uçuk derler' (Mü.Şi. XIV-XV. 70).

< Kıp.T **uçuk** 'sara hastalığı' (KTS, 2007: 291).

< DLT **uçguk** 'uçuk, ingi' (Atalay, C I: 98).

İnan'a göre (1976) 'uçuk' Altay şamanlığında kötü bir ruhun adıdır (s.132). Başkurtlar, dudaklarda ortaya çıkan 'uçuk'un, ağzı şeytanın yalaması sonucunda ortaya çıktığına inanırlardı ve 'uçuklama' denilen bu ameliyat şu şekilde yapılmaktaydı: Tutuşturulmuş bir paçavra, hastanın başı üzerinde dolaştırılıp tekrar ocağa atılır. Sonra ekmek parçaları 'uçuk' üzerine dokundurularak köpeğe yedirilir. Başkurt emcisi hastalığa neden olan ruh'u kovmak için 'uçuk' adını verdiği iki adet kukla yapar (s. 162).

Bizce, **uçuk** kelimesinin 'sara hastalığı' anlamı, literatürde *Şaman hastalığı* olarak adlandırılan hâl ile benzerlik göstermektedir. Zira, "*Şaman hastalığı her ne kadar özel bir hastalık olsa da onun bazı belirtileri vardır ki bunlardan biri de bayılma, kendinden geçme, ağzından köpük gelme, çığlıklar atma, alakasız şeyler mırıldanma vs.dir*" (Bayat, 2013: 45). Bayat (2013), Şaman hastalığının dokuz veya yedi yaşlarından itibaren başladığına dair bilgilerin varlığından bahsetmektedir (s.44). Bu bilgi, *Teshil*'de "*ümmü 'ş-şıbyān ki aña oğlancuklar şayruluğı dirler*" bilgisiyile de örtüşmektedir. Ayrıca, Bayat'ın hastalığa dair tanımı ile *Teshil fi't-Tıp*'taki tanım birbiriyle örtüşmektedir: "*ümmü 'ş-şıbyān ki aña oğlancuklar şayruluğı dirler uçukdur ki şafrādan olur 'alāmeti budur ki nevbeti tiz tiz gice katı buñala ʔarıla bedende ʔarāret kavī ola 'aklı katı zāil ola beñzi ve gözi şaru ola ʔusıcaʔ şafrā ʔusa*" (s. 86). İnan (2013)'ın kaydettiğine göre, Altay Şamanistlerinde 'kam'dan başka 'ırımcı' adı verilen sar'alı hasta adamlar sar'aları tuttuğunda gaipten haber vermektedirler (s. 151).

3.1.2 Kaş: Bayburt ağzında yüzük üzerine konan 'değerli taş': "*Yüzüğümün gaşi düşdi*".

< GTS **kaş** 1. *anat.* Gözlerin üzerinde kemerli birer çizgi oluşturan kısa kıllar. 2. Kemerli ve çıkıntılı şey veya yer: *Altın yüzük yaptırdım, kaşı sensin sevdiğim.* -Halk türküsü. 3. Sarp kayalık, uçurum. 4. Eyerin ön ve arkasındaki çıkıntılı bölüm. 5. *hlk.* Duvar, bağ ve bahçelerde toprak yığarak yapılan sınır, set (www.tdk.gov.tr).

< DS **kaş** (I) 1. Sarp kayalıklar, uçurum. 2. Tepe, dağ. 3. Bağ ve bahçelerde toprak yığarak yapılan sınır, set. 4. Yokuşun düzlüğe çıkılacak yeri, yokuşun başı. 5. Patika, ince yol. 6. Suyun, toprağın bir yanını oyup diğer yanını yükselttiği kısmı. (II) 1. Duvar, duvarın üstü. 2. Çatı saçağı. 3. Dam. 4. Balkon. (III) Semerin iki yanındaki ağaçlar. (IV) Ufuk. (V) 1. Mısır kırmacı. 2. Mısır kırmacı ile yapılan çorba. (VI) Ocağın kemeri: *Ocağa kaş çevirmek her ustanın işi değildir.* (VII) Kemeçede telleri yüksekçe tutmaya yarayan, eşğin yanında bulunan, kaş biçimindeki delikler. (VIII) Su kaynağı (C 8). (IX) Ev, oda, ahır vb. yapılarda dama uzunlamasına atılan atmaların altına, iki yana, yapı uzunsa ortaya gelecek biçimde enlemesine yerleştirilen ağaçlar (X) Boylu boyunca uzanmış büyük kısmı toprağa gömülü kaya (C 12) (www.tdk.gov.tr).

< TS *kaş* 1. Eyerin ve semerin önünde ve ardında olan yükseklikler. 2. Kavun ve karpuz dilimi. 3. Damın saçağı. 4. Ufuk. (www.tdk.gov.tr):

1. Eyerin ve semerin önünde ve ardında olan yükseklikler:

Ş Kûh-i zîn (F.): ‘Eyer *kaş*ı (Deş. XVI.232-1).

Ş El-arkutan (Ar.): Şol iki ağaca denir ki semer ağacının ön kaşıyla art *kaş*ının aralığında olup anları biri birine kavuşturup bend ederler (Kam. XVIII-XIX. 3, 22).

2. Kavun ve karpuz dilimi:

Ş Lâhûre (F.) Kavun ve karpuz dilimi, tıraş-e harbüze manasına, Türkler *kaş* derler (Bürh. XVIII-XIX. 543).

3. Damın saçağı:

Ş Mahalle-i mezbur mescitinin sofası dıvarları inhidam üzre olup ve mescid-i şerifin dahi *kaş*ları yıkılıp harap olmuştur, ta’mir olunmak lâzımdır (Sic. A. XVI. 4, 529).

5. Ufuk:

Çü dağlar *kaş*larında göz belürdü

Sanasın yeryüzünde güz belürdü (Çeng. Dâi. XV. 187).

< DLT *kaş* “Beyaz veya siyah temiz taş. Bunun beyazını yüzük kaşına korlar. Bununla şimşekten, susuzluktan ve yıldırım düşmesinden korunurlar; Lekesiz, saf bir beyaz taştır. Bu bir beze sarılıp da ateşe atılacak olursa ne beyaz yanar ne de taş... Bu sinanmıştır. Bir adam susadığı zaman bunu ağzına alsa susuzluğu giderir”; “*yeşim*, beyaz bir taştır ki ondan yüzük kaşı yapılır” (Atalay, C III: 22, 152; C I: 331).

< EUTS *kaş* ~ *kas* “1. tepe. 2. kaş, değerli taş, süs taşı. 3. *Yada taşı* (Caferoğlu, 2011: 170)”.

Uygur dönemi Budist çevresi eserlerinde *yinçü çeç kaş* veya *çeç kaş yinçü*’nün birlikte kullanıldığını görüyoruz (www.derlem.cu.edu.tr):

< AltınYar. (412) 7üdsüz kolusuz ada tudalar 8özin ök tarıkar .. öz eltirgülük 9ed tavar erdini *yinçü çeç kaş* kin 10uçuz bolur ..

... patu sıta kobık (515) 18çeç kaş yinçü monçuk ulatı 19esriñü erdiniler üze bay 20barıml[ı][ğ] kıl[ğ][u]luk ul[u][ğ] küçke 21küsünke tegürü y(a)rılıkadı ..

... ötrü olarka (543) 19kop törlüg öz eltiñülük ed 20tavar [a][ğ]ı barım altun kümüş 21erdini *yinçü çeç kaş* aş içğü ton 22kedim hua çeçek tüş yimiş bergey 23m(e)n ..

< Hsü.Tsang (V15) ékigü barça tñri⁷/de/m didim kedip ðu-a-lıg psek ⁸/uru?⁹/nup **çeç kaş yinçü monçuq** ⁹... ları salını turur erdi.

Buraya kadar sıraladıklarımızdan anlaşıldığına göre *kaş* ‘yeşim, yada taşı’ anlamına gelmektedir. Peki, bu taşın nasıl bir özelliği vardır ve Kamlık dünyasında hangi işlevi yerine getirmektedir?

< DLT *yat* “Taşlarla yağmur ve rüzgâr getirmek için yapılan kamlık”; “Bir türlü Kamlıktır. Belli başlı taşlarla (*yada* taşı ile) yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır, rüzgâr estirilir. Bu, Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu Yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi, bu suretle kar yağdırıldı ve Ulu Tanrının izniyle yangın söndürüldü” “*yatçı yatladı* şaman *yada* taşıyla yağmur yağdırmak için efsun yaptı” (Atalay, C III: 3, 159, 308). *yatlat-* “*beg yatlattı* ‘Bey *yada* taşına okuttu’ (Bey Kam’a, Şaman’a *yada* taşıyla kamlık yaptırdı; bu yüzden rüzgâr esti, yağmur geldi). Bu, Türk ülkelerinde bilinmiş bir şeydir. Yüce Tanrının izniyle *yada* taşına okumakla yağmur, soğuk, rüzgâr getirilir” (Atalay, C II: 355).

Eski Türkler; savaş ve akınlarda çeşitli dualar vasıtasıyla Tenri, Umay ve yer-su gibi yüce tanrıların iradesinden yardım istiyor, bu amaçla dinî-büyü yöntemlerini de kullanıyorlardı. *Yada* taşıyla yapılan büyü yardımıyla uzun süren kötü hava olaylarının olumsuz etkilerini bertaraf edebiliyorlardı. “*Altay ve Tuva kamları bu taşın yardımıyla kuraklık mevsiminde yağmur yağdırırlar, uzun süren kötü hava koşullarında ise iyi havayı özel kelimeler içeren ‘yada sös’ ile çağırırlardı*” (Potapov, 2012: 166). Bu olumlu işlevinin aksine Kamlar, düşman belledikleri kişilerin yaşadığı yere ya da hayvanlarının otlatıldığı bölgeye rüzgârlı soğuk yağmur göndermek için de *Yada* taşını (çat taş) kullandıkları bilinmektedir (Potatov, 2012: 167): “*Evelce Kuzey Hunlarının idaresinde bulunan Yüeban ahalisinde öyle kâhinler vardı ki Cücenlerin saldırılarına karşı durduklarında çok şiddetli yağmur yağdırırdılar, fırtına çıkarırdılar. Cücenlerin onda üçü sellerde boğuldu, soğuktan kırıldı*” (Alıntulayan İnan, 2013: 160). Teleütlerde *Yada*, yağmur, kar gibi doğa olaylarını ve taşı yaratan tanrıdır (Aleksyev, 2013: 46). Altaylılarda ise, *Yadaçi* falcılık mesleği içerisinde kabul edilir (Aleksyev, 2013: 275).

3.1.3 Yağırını ~ Yarnı: Bayburt ağzında ‘sırt, arka ya da iki kürek kemiği arası’: “*Gêne yarnum ağırır*”.

< DS ‘sırt, arka’ ~ *yağırını* ~ *yağır* ~ *yargın* ~ *yarnı* ~ *yarnun* (C 12) ~ *yarnı* ~ *yağarnı* (C 11).

< TS *yağırın* ~ *yağırını* ‘Sırt, sırtın yukarı kürek kısmı’ (www.tdk.gov.tr):

Ş ... Eğer bu fazla ziyadece olsa *yağırını* sovuksun ola ve üşüye (Yadigâr. XIV. 14-2).

Gel yüreğın ağırır, geh bağırını

Geh beli, geh göğsü vü geh *yağırını* (Ga. XIV. 253)

Geçti belden çıktı bu gez *yağırına*

Omzaşur her ne gelürse uğruna (Ga. XIV.)

§ Eğer yağ ile iki *yağrın* arasına dürtüp ovsalar korkuyu gidere (M. Bay. XIV. 83).

Yağrımında kalkan oynar yayasının Kadir korsa başın keseyim (Dede. E. XIV. 176).

§ Çünkü Âdem Aleyhisselâm uçmakta karar kıldı, Muhammed Mustafa'nın nuru iki *yağrım* arasındaydı (İhlâs. XIV. 125).

§ Şunun gibi uludur kim bir kulağından iki *yağrım* ortasındakin... (Yüz. Ha. XIV. 9).

§ Pes Tanrı benden ol korkuyu götürdü andan elin iki *yağrımın* arasına kodu anın eli sovuğu göğsüme çıktı (Enb. XIV. 538).

§ ... Rugan eyleyip göğsüne ve iki *yağrın* arasına ısıcakla dürtmektir (Teshil. XIV-XV. 98).

§ Hişam başını gürz uğrundan kaçırıldı veli gürz *yağrımında* dokundu, rahşinden yıkıldı (İs. H. XIV-XV. 722).

Hem severdi koyunun *yağrın* etiyle kolunu

Arpa etmeğın doyunca yimemiştir ey amû (Muham. XV. 121).

§ Dabbağ eyitti: Devletinde yola çıktım bir delüden iki yük öd aldım... Şeyh eyitti: Satu bazar nedir? Dabbağ eyitti: Bir giyim gön. Şeyh eyitti: Eyü değil. Dabbağ eyitti: Nice? Şeyh eyitti: Eğer senden cerp çıkıp *yağrım*dan isterse nidersin dedi (Ferec. XV. 535).

§ Gürz indi *yağrımına* dokundu, melik-zade hayli telesidi (Müslim. XV. 6, 77).

§ Ve göksü, yağrını yassı ola (Kab. XV. 201).

§ Ölüm şuna benzer kim benim *yağrımum* üzerine ulu ulu dağları korlar... (Müz. XV. 140).

§ *Yağrımında* bir ben var idi, gördüler ol alâmeti buldular (Kesir. XV. 134).

§ ... Amma hareketin, kim rıyazat dirler, miktarı şol kadar kadar gerek kim beden kıza, *yağrın* kıza der gele deriye (Hazain. XV. 38-1).

§ El-esbecü (Far.): *Yağrım* yassı ve sırtı gin ve enni kişi (Terceman. XV. 12-1).

§ Anun iki *yağrım* ortasında bir nice kıllar olsa gerek (Şevahid. XVI. 46).

§ Ketif (Far.): *Yağrın* (Caf. XVI. 136-2).

Benim *yağrımımıñ* üstüne gel çık

Bu mürdarı kopar İblis evin yık (Fazilet. XVI. 44).

§ Kift (Far.): *Yağrın* (Şamil. XVI. 496).

§ Şâne (Far.): Tarak ve *yağrın* (Şamil. XVI. 464).

§ Kift (Far.): Bi-ma'ni kift, ya'ni *yağrın* fa'nın takdimi ve te'hiri câizdir ve kiçirek çölmek (Ni'meti. XVI. 536).

§ Zahr (Ar.): ... her nesnenin zahrı batnın hilafıdır. Lâkin insanda kâhilden edna-yi acze varınca olan mevzie zahr derler. Ya'ni *yağrın* ta'bir olunan mevziden kuyruk sokumu ta'bir olunan mevzie varınca zahırdır (Aks. XVII-XVIII. 37).

§ Ektaf (Ar.): *Yağrınlar* (Bab. XVI. 1, 289).

§ Kift (Ar.): *Yağrın* (Nimeti. XVI. 536).

Ketf (Ar.): *yağrın*, ibt: koltuk, kol: zira' (Genc. XVII. 17).

§ Ez-zübre (Ar.): Arkada iki kürek arasına denir ki *yağrını* ta'bir olunur (Kam. XVIII-XIX. 1, 871).

§ Hûye (Far.): *Yağrın* ve ketif manasınadır (Bürh. XVIII-XIX. 632).

< KBS yağır 1. sırt, arka, iki kürek arası. 2. atın omuzları arasındaki yer. 3. çoğunlukla bu yerde eyer ve semerin açtığı yara. 4. kel.

< DLT "*yarın*, Kürek kemiği. Türkler bununla ilgili şöyle derler: *yarın bulgansa il bulganur* (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015: 356) : Kürek kemiği karışırsa vilayet karışır." (Atalay, C III, 1999: 21). "Eski Türkler hayvanın kürek kemiğine bakarak fal açarlarmış. Kürek kemiğinde gördükleri şeylerden birtakım hükümler çıkarırlarmış" (Atalay, C III, 1999: 21 § II).

Eski Türkçede *Irk* kelimesiyle ifade edilen *fal* Türk Kamlığın başlıca özelliklerinden biridir. Kullandıkları nesneye göre çeşitli adlarla adlandırılan falcılar arasında hayvanların kürek kemiğine bakarak gelecekle ilgili kâhinlikte bulunanlara '*yağrınca*'² denilmekteydi. Herhangi bir işe girişileceği zaman, kaynatılmamış kürek kemiği önce ateşte kızdırılır; üzerinde beliren çizgiler, çatlaklar ve noktalara bakılarak kehanette bulunulurdu. Müslüman Türklerden Kırgız-Kazaklarda ve Nogaylarda en meşhur fal olmasının yanında diğer bazı milletlerde de -Moğollar, Japonlar, Yunanlar, Araplar - evvelden beri kürek kemiği falı bilinmekteydi. Araplar *ilmü'l-ketf* diye adlandırdıkları bu falı Yunanlılardan öğrenmiş, bir ilim saydıkları bu fal ile ilgili çeşitli eserler bile kaleme almışlardır (İnan, 2013: 151-152).

3.1.4 Yalpa Yalpa Yürü- ~ Yalpala-: Bayburt ağzında 'sağa sola sallanarak, sendeleyerek yürümek': "*Tevfik dayi niye yalpalırsan?*", "*Ula oğlum niye yalpa yalpa yürürsen?*".

< DS ~ *yel* 'Rüzgâr' ~ *yelpimek* 'Yel, hafif esmek', ~ *yelpirdemek* 'Hafiften dalgalanmak' ~ *yelpirdetmek* 'Sallatmak' ~ *yelpize* ~ *yelelek* 'Yelpaze' ~ *yelpinyh* (g) 'Hafif meşrep; hoppa' (C 11). "1. Dalgalandırmak. 2. Çalkalamak." (C 12). ~ *yel*, *yél* 'Ağrı, sızı, romatizma' ~ *yelpik* 'Ağrı, sızı, romatizma' Malatya (C 11).

² Altaylılarda *yarınçı*, koyunun yakılmış kürek kemiği ile fal bakanlara verilen addır (Aleksyev, 2013: 275).

< Osm.T. “boğazda, sadırda sürfeden yani öksürükten hasıl olan vecâ ve illete denir ve *yelpik* tabir olunan maraza dahi denir (Burh., s.350).

Ağzını yele açmak, (ağzını poyraza açmak): Ağzını havaya açmak, eli boşa çıkmak, mahrum kalmak.

Kovan gibi her kim güvüden kaça

Azık tükedip *yele* ağzın aç (Süh. XIV. 202).

Avurdu yelli: = *avurdu yellü* Lafazan, palavracı.

Ş Bâd-für (Far.): Ve *avurdu yelli* kişi ki muttasıl eser savurur söyler elinden nesne gelmez (Deş. XVI. 65-1).

Ş Bâd-ber (Far.): *Avurdu yellü* kimesne elinden iş gelmez itmediği nesneyi söyler, eser savurur, lâf u güzaf urur (Deş. XVI. 90-1).

Ş Bâd-furû (Far.): *Avurdu yelli* kimse ki eser savırır elinden nesne gelmez (Nuh.Tuh. XVII. 15-2).

Ş Bâd-per (Far.): *Avurdu yelli* leffaf kimesnedir (Bürh. XVIII-XIX. 92).

Baş yeli: *Havailik*

Ş Heves (Far.): *Baş yeli* ki sahibinde karar ve sebat olmaz (Cinas. XVI. 81-1).

Burnuna yel girmek: Kibirlemek, gururlanmak.

Diriga ki câhil gözün açmaz kim göre

Ki *burnuna yel* girdi etti ana ittiba' (Muham. XV. 356).

Bıyığı yelli: Kibirli, gururlu.

Ş Bâd-bürüt (Far.): Vücut ve enaniyyet ve gururdan kinayedir ve mağrur ve muaccip ve mütekebbir kimesneye dahi denür. Lâkin sükûn-ı dâl ile ve Türkîde dahi bu mazmunda ol makule kimesneye *bıyığı yelli* tâbir olunur (Bürh. XVIII-XIX. 92).

Ş Bâd-bürüt (Far.): ...Türkçede böyle mütekebbir, mağrur adamlara *bıyığı yelli* denilir (Kam.Osm. XIX. 2, 57).

Emeğini yele vermek: Emeğini zayi etmek.

Nakaş der Süheyl'e sakingil hele

Ki *vermesin emeğümüz yele* (Süh. XIX. 65).

Günbatısı yeli: Batı rüzgârı.

Ş Bâd-i mağrip (Far.): *Günbatısı yeli* (Şamil. XVI. 63)

ıssı yel: Gündüz veya gece esen sıcak rüzgâr ki Arapçada birincisine semum, ikincisine harur derler.

Issı yeldür : semum (Ar.) eser gündüz

Issı yeldür, eser gecede: harur (Ar.) (Uc. Gar. XV. 10)

§ Semum (Ar.): *Issı yel* manasınadır ki gündüz eser. Harur (Ar.): *Issı yeldür* ki gece eser (Saa. Pend. XVI. 99).

§ El-bârih (Ar.): Şiddet ve *ıssı yel*, rıyh-i harre manasına (Ah. XVI. 125)

Soldu bir pâre ol gül-i ahmer

*Issı yeld*den nite ki gonca-i ter (Ş. G. XVI. 67).

Karçaşık yel: Bora, sert esen rüzgâr, fırtına.

Kazadan *karçaşık yel* çıktı nagâh

Gemiciler görüben kıldılar ah (Hurş. XVI. 73)

Añıl yel: Mülayim esen rüzgâr.

Fırtına : âzubbe (Ar.), deniz : bahr (Ar.) hem

Timm (Ar.) u yemm (Ar.) ü nevfel (Ar.), *añıl yel*: ruha' (Ar.) (Naz. Le. XVII. 3)

Eğri yel: İki esaslı yön rüzgârlarının arasından esen rüzgâr, yıldız rüzgârı.

§ Nekkâ (Ar.), bâd-i kej (Far.): *Eğri yel* ki münharif olup iki riyhin mabeynine vâki' olur. Malûm ola ki nekkâ dört nevi' dir. Eğer sabâ ile cenup mabeynine vâki' olursa... (Aks. XVII-XVIII. 139-2).

§ Bâd-i kez (Far.): *Eğri yel* (Şamil. XVI. 135).

Furtuna yelkeni: Küçük yelken.

§ Küçük *yelken* sekiz yüz zira' bezden olur ana borda, yâni *furtuna yelkeni* derler, furtunada isti'mal ederler (Tuh. Ki. XVII. 140).

Gündoğusu yeli: Doğu rüzgârı.

§ Bâd-i meşrik (Far.): *Gündoğusu yeli* (Şamil. XV. 162)

Kible yeli: Lodos.

Turmadı *kible yeli* esti bulutlandı hava

Sanasın Kâ'be tarikında katar oldu cemel (Âli. XVI. 26)

§ Bâd-i kible (Far.): *Kible yeli* (Şamil. XVI. 217).

§ Sabâ (Far.) *Kible yeli* (Cinas. XVI. 7-2).

§ Es-sabâ (Ar.) *Kible yeli*, bâd-ı rezin dahi derler (Kdeb. XVIII. 16-1).

Ne yeller esti: Hangi yel attı, nasıl oldu da...

Bu yüzüm hâkine idüp kerem siz

Ne yeller esti bastınız kadem siz (Güvahi. XVI. 70)

İşe yel iletmek: İşi soğutmak, unutuvermek, ihmal etmek, işi aksatmak.

Sen işbu işe bağla bu gece bel

Getir balta vü işe *iletme yel* (Süh. XIV. 121).

< DLT “*al-nesîm*”, “*al-cinn*” : **yîl** ‘cin’ er **yelpindi** ‘adamı cin çarptı’ demektir (s. 406). **oglan yel kapındı** ‘çocuk cin çarpmasına uğradı’ (s. 277). **oglan yelpindi** ‘çocuk cin çarpmasına uğradı’, **yîl yeldirdi** ‘rüzgâr esti’ (s. 388). **yeliñ** ‘bol rüzgâr esen yer’ **bu yeliñ kün** ‘rüzgârlı gün’ demektir (s. 499). **ol ôziñe yîl yelpindi** ‘o, kendi kendini yelpazeledi’ (s. 391). **ol anar sinek yelpitti** ‘o, ona yelpazeyle sineği kovdurdu’ (s. 342). **ol anar sinek yepişdi** ‘o, ona sinek kovmada yardım etti. Onu yelpaze ile yellerse yellerse yine aynıdır’ (s. 342). **tolwır yelwirdi** ‘gelin odasının tülleri uçtu’ (s. 388). ~ “*al-sihr*” **yelwi** ‘büyü’, “*al-sâhir*” **yelwiçi** ‘büyücü’ (s. 362).

< EUTS **yilpig** Cin, peri; Hastalık getiren şeytan, gulyabani. ~ **yilvi**, **yälvi** ‘sihir, büyü’, **yilvilämäk** ‘sihirbazlık yapmak, kamlamak, sihirlemek, büyülemek’ (Caferoğlu, 2011: 296).

Clauson (1972) **yél** ‘rüzgâr’, ayrıca metafor olarak kötü ruhlar ve rüzgâr arasında farzedilen ilişkiden dolayı “*demoniacal possession*” ‘şeytanî varlık’ vb. Uygur eserlerinde **yél teñri**, ‘yel tanrı’ ve ‘rüzgâr’ anlamında kullanılır. Ayrıca *Suv.* (588, 13)’da **yél**’den dolayı oluşan dört türlü hastalık sınıflandırılır. DLT’de rüzgâr karşılığı olarak *el-nesîm* ‘wind’ ve *el-cinn* ‘an evil spirit’ kullanılır. (s. 916). Clauson, bahsedilen anlamın her zaman kolay görünmediğini belirterek, **yél** kelimesine ‘*devil* (?)’ ya da ‘*an evil spirit* (?)’ “şeytani kötü ruh (cin)” anlamını temkinli olarak soru işaretli vermektedir (s. 916). **yélvi** ‘büyü, büyücülük’ vb. **yélvi**, **yélpi-** ve türevleri arasındaki ilişki belirsiz. **yälbi** kelimesiyle **yäl** ‘rüzgâr’ arasındaki semantik bağ muhtemelen tesadüfi (s. 919). Maniheist Uygur metinlerinde (Chuas. 108-109) büyücülük anlamında ‘*neçe yélvi yélviledimiz erser*’ “ne kadar büyü yaptıksa da..”. **yélpik** : **yélpi-**’den türemiş fiilden isim. GB Az. **yelpik** ‘yelpaze’, Osm. **yelpik** ‘nefes almakta zorlanma, astım’ (s. 920).

Peki, **yél** ‘rüzgâr’ ile **yälbi**, **yelpik**, **yelpin-** arasında ne gibi bir ilişki var? Potapov’a göre (2012) bu bağ Kamanın gizemli gücüyle ilişkilidir ve bu kelime eski Türk dönemlerinden beri ‘rüzgâr’ anlamını taşımaktadır. Altay Kamlığında rüzgârın ilahileştirilmesi ve doğa gücüne dönüştürülmesi şeklinde ortaya çıkan ayinlerde rüzgâr, ‘insan dışı varlık’ ve doğanın gücünü simgeler. Bazen hastalık ruhlarının rüzgâr şekline dönüşerek insanları çarptığına dahi inanılır. Görünüşe bakılırsa bu ruh

insan bedenine girmekte ve hastalık getirmektedir. Altay Kamlarının rüzgârla ilişkisi sadece inanışlarda değil törensel hareketlerde de kendini gösterir. Mesela, Kamlar tören esnasında elindeki tefle ayakta durarak ve kendi etrafında saat yönünde dönerek rüzgârı simgelerler. Bu törensel hareketlerdeki rüzgâr çağırmanın anlamı yelpazenin adına dahi yansımıştır (s. 114-117).

Altay Kamlığında başyardımcı ruhlar, hem Kamların özel olarak görevlendirilmiş koruyucu ruhlardı. Aynı zamanda tanrı iradesini Kamlara aktarmakla görevliydi. Altay Kamları ayinlerde tanrı ve ruhlara yolculuğa çıkmadan önce kendilerini bir tür “ısıtıyorlardı”. Bu ısıtma *yälbi* diye adlandırılan bir güç sayesinde gerçekleşmektedir. Ayinin başlangıcında hafif esinti şeklinde Kamın bedenine giren yardımcı ruhlar (*yälbi*) onu normal insandan *yälbiluya* yani “*yälbiye* sahip olan” insana dönüştürmektedir. Söz konusu ruhlar ölmüş olan Kamların ruhlardır. Bu ruhlar, Kamı özel bir duruma getirir. Altaylılarda bütün bu yardımcı ruhların genel adı *yälbik*, *yälbi* ya da *yälbü*’dür. Şamanlar ya da kamlar, *yälbi* olarak adlandırılan özel gücü kutsal dağların koruyucu iyesine (sahip) kendi yaptığı tefini göstermek amacıyla düzenlenen ayin esnasında elde ederler (Potapov, 2012: 111-112).

3.1.5 Saçı: Eskiden Bayburt’ta, damat evine gelin gireceği esnada gelinin başına damat tarafından saçılan şeker, fıstık ve para türü şeyler. Ayrıca, günümüzde geline çeyiz sergilenmesinde ya da kına gecesinde götürülen hediye. Bu âdet Bayburt’ta şu şekilde uygulanmaktadır:

(...) *Ğızım ğoltuğuna ğordular, ne vërdiseler alur gelürdüler. Şindi burda saçı dëyirler. Gelinin eşyasını ğörmüye ğidirler ya. Da_a ğız dolanmir da şindi devata ğidirler, cëhez ğörmüye ğidirler. Gelinin cëhezini düzirler bi odiya. Ġidirler gelinin cëhezini bahmiya. Ġötürürler ne ğötürseler artuğ. Porselin alirlar tağım olarağ, başğa bişeler, para ğötürirler. Ne cani isdirse oni alir ğidir. Peşğir ğötürirler, oyali çit ğötürirler* (Kabadayı, 2014: 168).

Anadolu ağızlarında ‘saç-, dağıt-, sal-’ yardımcı eylemleriyle kullanılan saç kelimesi şu anlamlarda kullanılır:

< DS **saçı** 1. ‘Düğün armağanı’ (C 10, 12) ~ **saçılık, saçuluk** ‘Düğün armağanı’ (C 10). 2. ‘Damat evinin, gelinin yakınlarına gönderdiği armağanlar.’ (C 12). 3. ‘Armağanların, gelinin başı üstünde tutulan tepsiye konularak yüksek sesle konuklara gösterme geleneği’ (C 10). 4. ‘Geline verilen hediye’ (C 12). 5. ‘Gelinin başına saçılan şeker, arpa ve para gibi şeyler.’ (C 10). 6. ~ **saçu** ‘Düğün çağırısı’ (C 12). ~ **saçı** ‘Düğün çağırışı olarak gönderilen kibrit’ (C 10).

< Osm.T. **saçu** ‘Bazı düğün ve şenliklerde ortaya saçılması âdet olan inci, maden para, şeker, hububat gibi şeyler’ (www.tdk.gov.tr):

Ş ... Mevlûd-ı şerifine hazır olsunlar ve dürlü dürlü **saçular** iletsünler... (Si.Da. XIV. 123-2)

Alıp şehre getirdi Ferruh’u ol

Saçudan dolu altun oldıdı yol (Işk. XIV. 308-2).

Düğün *saçusuna* geldi ulular

Ekâbirler, emirler, yahtılular (Dah. XVI. 54).

Ş Şuayp eyitti: Yâ Musa nice alaca kuzu ve oğlak kim bu yıl içinde koyunlarım kuzulaya, cümlesin sana bağışladım ya'ni Musa'ya bahşış ve kızı Safurâ'ya kim Musa'nın avratıdır, *saçu* vere (Enb. XVI. 370).

Ş Cümlesi hezâr *saçlar* hazırlayıp... (Hamza. XVI-XV. 10, 65).

Tutmuş *saçuya* dürleri güller tabak tabak

Eder nisar sim çiçekler tümen tümen (Şeyhi. XV. 17).

Ehl-i cennet hurî vü gılman kamu

Saçılarla kılsın ana rağbeti (Mevlid. XV. 31).

Ş Cemi' sancak beğlerinden *saçular* geldi (Âş. XVI. 57).

Cihanın cümle halkı oldu agâh

Filân gün sûr-ı bî-manend eder şah

Ekâbir cümle *saçu* hazır etti

Hasis enden, sahîler vâfir etti (Zati. XVI. 284).

Ş Befcem (Far.): Çok, bisyâr mânasına ve başa *saçu* saçılan akça (Ni'meti. XVI. 435-2).

Ş Bişar (Far.): *Saçu*, nisar mânasına (Cinas. XVI. 435-2).

Ş Beşar (Far.): Nisar ve *saçu* (Şamil. XVI. 111).

Ş Davet ve *saçı* namına küllî mal alırlardı (Naima. XVII. 3, 102).

< EUTS *saçığ* "kurbanlık olarak saçılan herhangi bir şey, bir kurban türü" ~ *saçmak* 'saçmak, dağıtmak' (Caferoğlu, 2011: 192).

Türk Kamlığında kurban kesmek suretiyle belli zamanlarda yapılan tören ve âyinlerden başka; saçı, yalma, ateşe yağ atma, tözlerin ağzını yağlama ve kıymız serpmeye gibi 'kansız kurban' olarak adlandırılan ritüeller de mevcuttu (Gömeç, 2011: 63). Türk coğrafyasının hemen her yerinde ortak bir tören olarak karşımıza çıkan saçı; her Türk boyunun yaşam biçimine ve kutlu saydığı şeylere göre farklılık gösterir. Göçebelere bu; süt, kıymız, yağ olurken çiftçilerde buğday, darı, şarap ve tüccarlarda para vb. olabilir (İnan, 2013: 100).

Sıradan Şamanistler, ev şartlarında herhangi bir dua alkış söylemezlerdi. Ancak onlar her gün, özellikle de ilk yemekten sonra ateşe ve sitayiş ettikleri ve evlerinde tasvirleri bulunan tanrılarla ruhlara yemek parçaları veya çay ikram ederlerdi. Bu saçı ikramı saçığı, saç, saçılğı, çaç ve çaçılğı diye adlandırılmaktaydı ve kurbanlık (veya törensel) saçma anlamına gelmekteydi (Potapov, 2012: 278).

Potapov'a göre (2012: 280), Altay-Sayan Şamanistleri, saçığı sadece evde değil av sırasında ormanda da sıklıkla yaparlardı. Avın ilk günü orman ve hayvan iyelerine veya çadırın bulunduğu ağacın zirvesine çay, et suyu vb. gibi saçılar serpererek ava başlardı. Yolda bardağa *araka* (şarap) ve *braga* (bira) ve bazen de suyla karıştırılmış *talkan* (arpa unu) koyar ve dağ, nehir ve ovaların koruyucu ruhlarına (iyeler) ikramda bulunurlardı. Kurban olarak adanan saçı iyelere ve ruhlara saçılırken, yemek parçaları da ateşe, ev veya avcı kulübesinin bacasına atılırdı. Ayrıca saygı duyulan ruh ve tanrılarla, Şaman ataların tasvirlerine de saçı serpilir, yağla karıştırılmış arpa unundan (taklan) muhallebi vb. yiyecekler hazırlanırdı.

Kök-Tengri inancını yaşatan bazı Türk kavimlerinde ve Müslüman Türklerde de evlenme âdetlerinde *saçı saçılmaktadır*. Kutlu olarak görülen bu atılanlar, insanlar tarafından havada kapılır. Genelde evin büyükleri tarafından yapılan bu törenin amacı gelinin koca evine uğur ve bereket getireceğine olan inanıştır (Gömeç, 2011: 63).

4. Bulgular ve Yorumlar

Tarihî metinlerden elde edilen verilere göre *uçuk, kaş, yağırını, saçı, yalpala-* kelimeleri şu şekilde semantik gelişim göstermiştir:

4.1 Uçuk: 'uçuk' kelimesi temel anlamda Türk Kamlığında hastalığa neden olan 'kötü ruh' ya da 'cin, peri' için kullanılmıştır. Bu ad daha sonra Kamların özel hâline 'sara nöbeti'ne verilen bir isim olmuştur. Bu hastalık genellikle küçük yaşlarda baş göstermektedir. Ruhsal bunalım ya da korku sonucu meydana gelen 'uçuk' Bayburt ağzında Kamlık dönemindeki özel anlamını kaybederek sadece halk hekimliğinde 'korku ya da hastalık durumunda dudakta oluşan kabarcık ya da yara' için kullanılmaktadır.

4.2 Kaş: 'kaş' kelimesi Türklerde kutsallığına inanılan gökle ilişkilendirilmiş olmalı ki temel anlamını 'yüksek, yükseklik' anlamından almıştır. Uygurlar döneminde '*yeşim taşı/yada taşı*' rengi dolayısıyla göğü/kutsalı temsil etmekteydi. Kamlar kutsallarla insanlar arasında iletişimi sağlayan özel seçilmiş kişiler olduğu için özel durumlarda bu taş yardımıyla yağmur ve kar yağdırmak, rüzgâr getirmek gibi çeşitli büyüler yapabiliyorlardı. Tarihî dönemlerden günümüze kadar 'yüksek, yükseklik' temel anlamından metonimi ve metafor yoluyla birçok yeni anlam türemiştir: *ufuk, yüyük taşı, göz üstündeki kısa kıllar, dağ ve tepe üstü, balkon vs.*

4.3 Yağırını ~ Yarnı: Eski Türklerde temel anlamda 'kürek kemiği'ne verilen addır. Türk Kamları bu -hayvan- kürek kemiği yardımıyla kâhinlikte bulunmaktaydılar. Bu kelime tarihî süreçte ve Bayburt ağzında metonimi yoluyla yan anlam kazanarak bedenın arka üst kısmı/sırt ya da iki

kürek arasındaki bölgeyi ifade etmek için çoğunlukla kullanılmıştır. Bunun yanında Bayburt ağzında *dal* kelimesi de aynı anlamda kullanılmaktadır: “*Kaplan da kızı dalına vurduğu gibi aldı, gitti*” (Sakaoğlu, 2010: 297).

4.4 Yalpa Yalpa Yürü- ~ Yalpala-: Tarihî metinlerde *yel* ‘rüzgâr, yel’ temel anlamından aşağıdaki kelime, kelime grubu ve deyimlerin geliştiği görülmektedir:

1. Rüzgâr anlamından;

Temel anlamda: *yel* ‘rüzgâr: *günbatısı yeli* ‘batı rüzgârı’, *ıssı yel* ‘gündüz veya gece esen sıcak rüzgâr’, *karçaşık yel* ‘bora, sert esen rüzgâr, fırtına’, *añıl yel* ‘mülayim esen rüzgâr’, *eğri yel* ‘iki esaslı yön rüzgârlarının arasından esen rüzgâr; yıldız rüzgârı’, *gündoğusu yeli* ‘doğu rüzgârı’, kible yeli ‘lodos’.

Metonomi yoluyla: *yelpi-* ‘esmek’, ~ *yelpirdemek* ‘hafiften dalgalanmak’ ~ *yelpirdetmek* ‘sallatmak’, *yelpinyh(g)* ‘dalgalandırmak, çalkalamak’, ~ *yelpize* ~ *yelelek* ‘yelpaze’.

Metafor yoluyla: ~ *yelpinyh (g)* ‘hafif meşrep; hoppa’, ~ *yel, yél* ~ *yelpik* ‘ağrı, sızı, romatizma’. ~ *yelpik* ‘boğazda ya da göğüste öksürükten meydana gelen ağrı ve hastalığa verilen ad’;

Kelime grupları: *Ağzını yele açmak*, (ağzını poyraza açmak) ‘ağzını havaya açmak, eli boşa çıkmak, mahrum kalmak’; *Avurdu yelli* ~ *avurdu yellü* ‘lafazan, palavracı’; *Baş yeli* ‘havailik’; *Burnuna yel girmek* ~ *Bıyığı yelli* ‘kibirilenmek, gururlanmak’; *Emeğini yele vermek* ‘emeğini zayi etmek’; *Furtuna yelkeni* ‘küçük yelken’; Ne yeller esti ‘hangi yel attı, nasıl oldu da...’; *İşe yel iletmek* ‘işi soğutmak, unutuvermek, ihmal etmek, işi aksatmak’.

DLT’de *al-nesîm*, karşılığı olarak ‘yel’: *yil yeldir-* ‘rüzgâr es-’; *yeliñ* ‘bol rüzgâr esen yer’, *yeliñ kün* ‘rüzgârlı gün’; *yıl yelpin* ‘yelpazelemek’; *tolwir yelwir-* ‘gelin odasının tülleri uçuş-’, *sineğ yelpit-* ‘sineği kovdur-’.

2. Cin ya da peri anlamından;

DLT’de *al-cinn* karşılığı olarak ‘yel’: *yelpin-*, *yel kapın-* ‘cin çarpması’. Uygurcada *yilpig* ‘cin, peri’, ‘hastalık getiren şeytan, gulyabani’.

3. Büyü ya da büyücü anlamından;

DLT’de “*al-sihr*” karşılığı olarak *yelwi* ‘büyü’, “*al-sâhir*” *yelwiçi* ‘büyücü’. Uygurcada *yilvi*, *yälvi* ‘sihir, büyü’, *yilvilämäk* ‘sihirbazlık yapmak, kalamak, sihirlemek, büyülemek’.

Türk Kamlığında *yel* ‘rüzgâr’ kutsalla temas için ilk ve en önemli unsurdu. Kamlar büyü yapacakları zaman muhakkak rüzgâr ile ilişki kurarlardı. Rüzgâr çıkarmak ve rüzgâra çarpılmak kutsalla temas anlamına gelmekteydi. Bazen bu temas vücuda girerek hastalığa neden olmaktadır. Bayburt ağzında, *yel* ‘rüzgâr’ kelimesinden türeyen ‘*yelpi-*’ yan anlamı yaşamakta olup, *yalpa yalpa yürü-* ya da *yalpala-* ‘sallanmak, sallanarak yürümek’ şeklinde kullanılmaktadır.

4.5 *Saçı*: *saç-* 'saçmak, dağıtmak' temel anlamından metonomi yoluyla yan anlam kazanarak türeyen *saçı/saçu* 'hediye, armağan; adak' Türk Kamlığında kutsal ruhlara kanlı ya da kansız kurban olarak adanan hediyelere verilen isimdir. Yaşam biçimine ve kutlu sayılan şeylere göre farklılık gösteren *saçı*; göçebelerde süt, kıymız, yağ olurken; çiftçilerde buğday, darı, şarap ve tüccarlarda para vb. olabilir. İslamiyet'ten sonra bu âdet Osmanlı Türk kültüründe '*saçı saç-*' yapısı içerisinde 'saçmak' temel anlamını korumuştur. Osmanlı Türkçesi metinlerinde *saçı* çoğunlukla evlenme âdetleri içerisinde 'hediye' anlamında kullanılır. Düğün *saçısı* olarak: altın, inci, madeni para; şeker, fıstık, hububat gibi şeyler; koyun, kuzu, oğlak gibi şeyler tercih edilir. Bunun yanında kişilerin birbirlerine gönderdiği ya da verdiği hediyelere de '*saçı*' denmektedir: "*Cemi' sancak beğlerinden saçular geldi*" (Âş. XVI. 57). Anadolu ağızlarında '*saç-, dağıt-, sal-*' yardımcı eylemleriyle kullanılan *saçı*, 'hediye' anlamında *saçı/saçu/saçılık* şeklinde sadece evlenme âdetleri içerisinde kullanılır. Bayburt ağzında sadece evlenme âdetleri içerisinde kullanılmaktadır. Eskiden düğünlerde gelinin başına şeker, fıstık ve para türü şeyler saçmak, günümüzde ise geline çeyiz sergilenmesinde 'porselen takımı, havlu, yazma vb.' ile kına gecesinde 'para' türü hediyeler götürmek suretiyle yaşatılan âdete verilen isimdir.

5. Sonuç

Karşılaştırmalı folklor ve lengüistik çalışmalarından elde edilen bulgular eski Türk inançları ve âdetlerini ifade eden birçok kavramın esasında eski Türk dinleri ve Kamlığından izler taşıdığını göstermektedir. Bunların bir kısmı dinî anlamını kaybederek toplum hayatı için zararsız örf ve âdetlere, büyük bir kısmı ise İslam dinindenmiş gibi kabul edilerek toplum hayatı ve millî benliğimiz için zararlı bid'atlere dönüşmüşlerdir. Lengüistik açıdan ise, bu inanışlar ya da âdetler Kamlık döneminin batıl inanışlarını ifade eden özel anlamlı kelimelere ya da dinî anlamını kaybetmiş günlük dildeki kelimelere dönüşerek yüzyıllarca varlığını sürdürmüştür.

Türkiye'de karşılaştırılmalı folklor ve lengüistik çalışmaları ilerledikçe tarihî metinlerden takip edilebilen kimi kelimelerin Türk kültür tarihindeki yeri ve semantik gelişimi hakkında önemli bulgulara ulaşılabilir. Semantik araştırmalarında sağlam temellere oturtulmuş analizlerin yapılabilmesi ve kesin sonuçlara ulaşabilmek için kültür tarihini titizlikle tetkik etmek gerekmektedir.

Bayburt ağzında '*saçı*' kelimesinin İslamiyetin etkisiyle eski dinî anlamını kaybettiği fakat evlenme âdeti içerisinde özel anlamı ifade eden bir işlevde kullanıldığı görülmektedir. '*uçuk, yalpala-, kaş, yağırını*' kelimeleri ise eski dinî anlamını tamamen kaybederek günlük dildeki kelimelere dönüşmüşlerdir.

KAYNAKÇA

- Alekseyev, N.A. (2013) *Türk Dilli Sibirya Halklarının Şamanizmi* (çev. Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları.
- Bayat, F. (2013) *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bulut, S. (2015) Bayburt İli ve Yöresi Ağızlarının Türkiye Türkçesi Ağızları İçindeki Yeri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 10/16, Fall 2015, p. 371-386.
- Caferoğlu, A. (2011) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972) *An Etymological Dictionary of PreThirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- Dilçin, C. (1983) *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gömeç, S. (2011) *Şamanizm ve Eski Türk Dini*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Günay, Ü.; Güngör, H. (2009) *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- İnan, A. (1952) Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C I, S IV. s. 462-479.
- İnan, A. (1976) Eski Türk Dini Tarihi. “*Divanü Lügat-it Türk’de Şamanizme Ait Kelimeler*”. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İnan, A. (2013) *Tarihte ve Bugün Şamanizm* (Materyaller ve Araştırmalar). Ankara: TDK Yayınları.
- Kabadayı, R. (2015) *Bayburt Demirözü İlçesi Ağzı: Cümle Yapısı*. Y.Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köprülü, M. F. (2005) *Türk Tarih-i Dinîsi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Potapov, L.P. (2012) *Altay Şamanizmi* (çev. Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2010) *Masal Araştırmaları*. “Gül Sinan’a Neyledi, Sinan Gül’e Siyaset”. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sümer, F. (1999) *Oğuzlar (Türkmenler)*. İstanbul: TDAV Yayınları.
- Tanyu, H. (1980) *İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Toparlı, R. (2000) *Lehce-i Osmanî* (Ahmet Vefik Paşa). Ankara: TDK Yayınları.
- Türkay, C. (2012) *Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*. İstanbul: İşaret Yayınları.
www.derlem.cu.edu.tr
www.tdk.gov.tr
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Bayburt>
- Kaynak kişi: Zümriye Fidan, Yaş 85 (Ölü), Okuryazarlığı yok, Derleme Yeri ve Tarihi: Bayburt Söğütlü Köyü, 11 Haziran 2016.

Eser Kısaltmaları

AltınYar.	Altın Yaruk
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk
DS	Derleme Sözlüğü
EUTS	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (A.Caferoğlu)

GTS	Güncel Türkçe Sözlük (Türk Dil Kurumu-TDK).
Hsü.Tsang	Hsüeng Tsang Biyografisi
IrkB.	İrk Bitig (T.Tekin)
KTS	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü (R.Toparlı, H.Vural, R.Karatlı)
Leh.Osm.	Lehçe-i Osmanî (Ahmet Vefik Paşa)
TS	Tarama Sözlüğü
Yen.TS.	Yeni Tarama Sözlüğü (C.Dilçin)